

LUNDS
UNIVERSITET

Det är inget jag glömmer

En kvalitativ studie om betydelsen av mobbning under grundskoletid i vuxenlivet

Elin Hegefeldt

Kandidatuppsats (SOPA63)

HT2015

Antal ord: 15588

Handledare: Frans Oddner

Abstract

Author: Elin Hegefeldt

Title: It's something I'll never forget

Supervisor: Frans Oddner

Assessor: Eva Palmblad

The aim of this study was thru a qualitative study, with the theory about symbolic interactionism made by Mead, examine how the experiences of bullying in elementary school may occur as a consequence for future adulthood. I chose to use the internet-page Facebook to search for interviewees. Through Facebook, I asked my closest associates and friends to share this post so that the search would go out of my acquaintance, this is what Bryman (2011) would call a word to mouth method, where one source leads to another. A successful search later I found five for me unknown volunteers to ideate my respondents. The selection was made by a question of age as they were supposed to be over twenty five years old and in line with their experiences and possess an emotional distance to their experience. The study is a made out of semi-structured interviews where the interviewees told me about their experience about bullying as children, how their social interactions appears nowadays and if or how the bullying experiences appears in their adulthood. The result of the study showed that all of the interviewees felt that the experience has significance in their life nowadays. Some of them feel insecure meeting new people and some of them felt that the bulling have made them stronger as persons today.

Keywords: bullying, social interactions, experience, adulthood.

Förord

Jag vill börja med att tacka de fem fantastiska personerna som frivilligt anmält sig att ställa upp på intervjuer och som låtit mig ta del av deras erfarenheter, utan er hade denna studie inte kunnat genomföras!

Jag vill även tacka min sambo som under dessa tio veckor då uppsatsen skrivits har varit vid min sida och hållit mitt humör uppe då det varit tungt och stressigt.

Mina vänner och min familj har också varit ett otroligt stort stöd under denna uppsats, ni är alla underbara och jag vill tacka er allihop!

Innehållsförteckning

1 Inledning	6
1.1 Problemformulering	6
1.2 Syftet	8
1.3 Frågeställningar	8
2 Begrepp	8
2.1 Mobbning	8
2.2 Kränkning	9
2.3 Socialt samspel	9
3 Orientering om kunskapsläget	9
3.1 Sökning efter information	9
3.1.1 Beskrivning om rapporter	10
3.2 Mobbning enligt barn	11
3.3 Att bli mobbad	13
3.4 Mobbningens kvarleva i vuxen ålder	14
4 Teoretiska perspektiv	15
4.1 Symbolisk interaktionism	16
4.2 Normer och normalitet	19
5 Metodologiska utgångspunkter	20
5.1 Kvalitativ forskning	20
5.2 Semistrukturerad intervju	21
5.3 Avgränsning samt urval	21
5.4 Genomförande av intervju samt bearbetning av data	23
5.5 Transkribering	23
5.6 Validitet och reliabilitet	24
5.7 Forskningsetiska överväganden	25
6 Analys	26
6.1 Presentation av intervjupersonerna	26
6.1.1 Översikt av analys	27
6.2 Intervjupersonernas erfarenheter av mobbning	28
6.2 Intervjupersonernas syn på betydelsen av erfarenheterna idag	30

6.3 Vändpunkter för intervjupersonerna	34
6.4 Intervjupersonernas sociala samspel efter mobbningen idag.....	38
7 Avslutande diskussion	41
Bilagor	44
Referenser	45

1 Inledning

1.1 Problemformulering

Under de senaste åren har ”Friends- Tillsammans mot mobbning” loggan börjat synas mer och mer runt om i samhället. Organisationen Friends har arbetat aktivt emot mobbning sedan år 1997. Organisationen Friends gör rapporter varje år för att ta fram ny forskning angående mobbning på skolor, idrottsföreningar samt mobbning på internet. Rapporten *Friendsrapporten, 2015* gjordes genom en webbaserad samt åldersanpassad enkät där 15087 elever i årskurserna tre till nio på skolor runt om i Sverige har svarat på frågor gällande mobbning (Friendsrapporten, 2015, 2015:3). Rapporten visar på att 1-2 barn, i klasserna tre till nio, i Sverige idag utsätts för mobbning (ibid.). Begreppet mobbning förklarar skolverket innefatta psykosocial mobbning där personer fryser ut en annan människa, personen som då är mobbad är exempelvis inte medräknad på de andra elevernas aktiviteter av olika slag och kan behandla personen som osynlig. Begreppet psykosocial mobbning kan också innefatta ryktesspridningar om en person. Fysisk mobbning är våld genom slag, knuffar eller liknande. Vidare finns också nätmobbning som betyder att en person blir utsatt för mobbning på internetsidor där personer kan skriva kränkande ord till en annan på olika sätt. Gemensamma nämnaren för dessa begrepp är upprepade kränkningar av olika slag som kränker en annan persons värde som människa (Myndigheten för skolutveckling, 2003:16–17).

Mina funderingar cirkulerar kring om och i så fall hur erfarenheterna kan utspela sig senare i vuxen ålder om man blivit utsatt för mobbning i grundskolan, vilket kommer bli fokus i denna studie. Inte minst siffran på barn som blir utsatta för mobbning är så pass hög som 1-2 barn per klass gör att ämnet mobbning är av stor relevans för forskning (Friendsrapporten, 2015, 2015:3). På grund av etiska skäl kommer denna studie inte att gå in på den psykologiska aspekten i vad erfarenheter av mobbning kan göra med en person utan kommer istället att fokusera på hur mobbning under grundskoletid kan komma att påverka det sociala samspelet i vuxen ålder. Joachim Israel (1963:24) förklarar att människan är en social varelse som formas i samspel och interaktion med andra människor. Människans jag konstrueras genom olika typer av sociala beteenden, bland annat hur man kommunicerar med andra och hur man uppfattar andra, ett socialt samspel. Det sociala samspelet är något som ligger till

grund för ens egen självbild (ibid.). Detta kan bli något som individen hanterar på olika sätt om man i ung ålder blivit mobbad. Hur andra människor påverkar och behandlar en annan person i ung ålder kan vara avgörande för hur man senare ser på sig själv i vuxen ålder, hur självbilden utvecklas samt hur samspel med andra personer i ens omgivning kan påverkas (ibid.). Konsekvensen av tidigare mobbning som problematik beskriver artikeln *Dealing with Bullying and Conflict through a Collaborative Intervention Process: The Social and Emotional Learning Intervention Team* där Kathleen P. Allen (2009:70–71) menar på att mobbning i skolan kan hämma, det vill säga hålla tillbaka eller bromsa, den sociala och emotionella utvecklingen. Vidare visar artikeln *Adolescent bullying linked to depression in early adulthood* där Maria M Ttofi (2015) skriver att personer som blivit mobbade under ung ålder oftare drabbas av depression i vuxen ålder, något som också tyder på att mobbningens effekter kan utspela sig senare i vuxenlivet.

Med detta som grund kommer denna studie att utgå ifrån kvalitativa intervjuer med personer som någon gång under sin grundskoletid blivit mobbad. Denna utgångspunkt är vald för att förstå hur samspel med andra människor uppfattas av dessa intervjupersoner och hur denna uppfattning kan förstås med avseende på de tidigare erfarenheterna om att ha varit mobbad. Det finns en kunskapslucka i detta område då det idag inte finns forskning om hur personer som blivit mobbade i ung ålder kan utveckla för samspel med andra människor i vuxen ålder samt hur det kan förstås genom symbolisk interaktionism. Jag vill därför fylla denna lucka och fördjupa mig i ämnet hur erfarenheterna av mobbning i ung ålder har någon betydelse i vuxen ålder tillsammans med teorin symbolisk interaktionism för att då få en djupare inblick i hur erfarenheterna kan förstås av att tidigare ha varit mobbad.

Ämnet mobbning är också av stor relevans för socialt arbete då dessa personer, både under tiden själva mobbningen inträffar under barndomen samt senare i livet efter mobbningen, kan komma att söka hjälp hos en socionom för att reda ut tankar kring erfarenheterna på olika sätt.

1.2 Syftet

Syftet med denna studie är att genom kvalitativa intervjuer skapa en förståelse för hur respondenternas upplevelser av mobbning under grundskoletid har för betydelse i vuxenlivet samt vilka betydelser dessa erfarenheter har för dem i det sociala samspelet i vuxen ålder enligt dem.

1.3 Frågeställningar

- Vilka typer av erfarenheter av mobbning under grundskoletid har intervjupersonerna?
- Vad har mobbning under grundskoletid för betydelse i vuxenlivet enligt intervjupersonerna?
- Vad har betydelsen av mobbning under grundskoletid i det sociala samspelet i vuxenlivet enligt intervjupersonerna?

2 Begrepp

Begreppen mobbning, kränkningar samt socialt samspel kommer här att förklaras allmänt för att få en bättre förståelse under uppsatsens gång.

2.1 Mobbing

Begreppet mobbing innefattar när en person eller flera blir skadade eller upplever obehag under en period eller upprepade gånger av någon annan (Nationalencyklopedin, 2015).

Skolverket förklarar att begreppet mobbing (Myndigheten för skolutveckling, 2003:16) består av fysisk mobbing, verbal mobbing, psykosocial mobbing samt textburen mobbing. Första punkten som är fysisk mobbing betyder att man utsätter någon för våld så som knuffar, slag eller liknande. Andra punkten som är verbal mobbing innebär att en person blir kallad för könsord av något slag, hotad eller på annat sätt uttrycker sig med ord negativt mot någon. Psykosocial mobbing menas med att bli utfrysad, det vill säga att man inte får vara med på olika aktiviteter eller bli behandlad som att man inte existerar. Det kan också vara att personer sprider rykten om någon annan. Den sista punkten som innefattar textburen mobbing betyder kränkande ord skrivna på brev eller lappar, klotter på väggar eller snarlikt.

Textburen mobbning innefattar även nätmobbning då man mobbar en person via internet på bloggar, mejl eller liknande.

2.2 Kränkning

Att kränka en person innebär att vara nedlåtande mot någon genom att kritisera denne person i ord eller handling (Nationalencyklopedin, 2015). Alla typer av kränkningar är när man kränker en persons lika värde som människa (Myndigheten för skolutveckling, 2003:16). De olika typer av kränkningar är densamma som punkterna inom mobbning (se 2.1). Kränkningar innefattar psykosociala kränkningar, verbala kränkningar, fysiska kränkningar samt textburna kränkningar. Skillnaden mellan mobbning och kränkningar är att kränkningar kan innefatta en enstaka gång, vidare är mobbning upprepade kränkningar, vilket då betitlas som mobbning (Myndigheten för skolutveckling, 2003:16).

2.3 Socialt samspel

En människas erfarenheter formar hur man samspelar med människor, speciellt tidiga intryck betingar vissa uppfattningar och attityder på situationer med andra människor (Aubert, 1970:7-8).

3 Orientering om kunskapsläget

I detta avsnitt kommer först information om var samt hur informationen är eftersökt, även källkritisk information angående dessa källor är gjord i 3.1.1. Vidare kommer tre olika rubriker tas upp för att få en djupare förståelse i vad mobbning är samt hur mobbning kan se ut enligt tidigare forskning. Hur mobbning kan utspelas i vuxen ålder är också en punkt som kommer att förklaras i detta avsnitt för att få en större inblick om kunskapsläget kring mobbning idag.

3.1 Sökning efter information

Sökningen efter denna information är tagen bland annat från skolverkets hemsida och deras rapporter, sökmotorn LUB-search samt litteratur av Dan Olweus som har forskat om området

mobbing tidigare. Sökorden som använts har varit mobbing, socialt samspel, erfarenheter och vuxenlivet. Jag har även valt att använda mig av organisationen Friends rapport gällande mobbing i svenska skolor idag för att få en förståelse kring vad barn och ungdomar diskuterar kring ämnet mobbing. En sammanfattning om dessa rapporter finns i punkt 3.1.1. Forskning kring ämnet mobbing är stort när det kommer till barns perspektiv, dock är forskningen kring vad mobbing i ung ålder kan ha för betydelse i vuxen ålder begränsad. Sökning efter forskning om mobbing i ung ålders betydelse i vuxen ålder har också gjorts via sökmotorn LUB-search, vidare gjordes också sökning efter internationella artiklar, men även där var materialet begränsat.

3.1.1 Beskrivning om rapporter

Skolverket gav år 2002 uppdraget till Marie Bliding, som är doktorand vid Göteborgs universitet i pedagogik och didaktik, med Ann-Sofie Holm som är grundskolelärare samt biträdande forskare att göra en rapport samt kartläggning gällande kränkande handlingar i skolan. Holm och Bliding genomförde denna rapport ihop med Solveig Hägglund på uppdrag av skolverket. Författarna betitlade rapporten *Kränkande handlingar och informella miljöer- Elevperspektiv på skolans miljöer och sociala klimat* (2002).

Skolverket tog även fram ett material år 2003 gällande kränkande handlingar, hur man förebygger diskriminering samt hur man kan arbeta för ”ett tänk” där alla människor är lika mycket värda. Detta material togs fram på ett regeringsuppdrag och redovisades för regeringen den fjärde december år 2003. Projektgruppen för detta material var Fredrik Modigh som var projektledare, Sara Damber som är grundaren till organisationen Friends samt Bengt Harju var de experter som också deltog i projektgruppen för skolverkets rapport som de betitlat *Olikas lika värde* (Myndigheten för skolutveckling, 2003:3).

Utöver skolverkets rapporter är även organisationen Friends rapport från år 2015 relevant för denna studie. Friends är en kunskapsorganisation som samarbetar med flera olika universitet, bland annat Psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet samt Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete vid Örebro universitet. Friends grundades år 1997 och har sedan dess haft en grund i interventionsforskning, vilket betyder forskning inom preventiva samt produktiva insatser mot mobbing. Sedan år 2013 startade Friends också ett

femårigt samarbete gällande forskning om ämnet mobbning samt kamratrelationer ihop med Barn och ungdomsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. Friends uppdaterar varje år nya rapporter gällande kunskapsläget angående mobbning i Sverige för att visa nya siffror kring hur mobbning yttrar sig på skolor och idrottsföreningar runt om i Sverige (Friends, 2015).

De källor som är nämnda är vetenskapligt förankrade samhällsintressen initierat av myndigheter samt statligt finansierade organisationer. Nämnda rapporter är valda för att få en djupare förståelse om vad mobbning kan vara. Källorna är relevanta då författarna har intervjuat barn om mobbning samt vidare beskrivit hur mobbning kan uppstå och varför mobbning existerar. Vidare är det relevant då studien grundar sig i erfarenheter av mobbning från grundskoletid, för att då förstå varför mobbning existerar samt varför mobbning uppstår är dessa källor valda för att i analysen ha en förståelse till vad mobbning kan innebära.

3.2 Mobbing enligt barn

I detta avsnitt tas ämnet mobbning upp enligt vad barn anser mobbning innebära. Informationen är tagen av rapporter från skolverket samt Friendsrapporten, 2015 (2015). Anledningen till att detta avsnitt tas upp är för att få en inblick i vad barn ser som mobbning samt var mobbning brukar utspela sig. Då studien grundar sig i erfarenheterna i ung ålder så förklaras i detta avsnitt vad just barn anser om mobbning, då intervjupersonerna blev mobbade som barn blir denna förståelse relevant.

I rapporten av Bliding, Holm och Hägglund *Kränkande handlingar och informella miljöer- Elevperspektiv på skolans miljöer och sociala klimat* (2002) har författarna haft öppna samtal i grupp med barn i åldrarna sex till sjutton år om tillvaron i skolan. Problem gällande kränkande handlingar visade sig då var vanliga händelser för dem. Kränkande handlingar var utvecklat till en ”naturlig” skolvardag för dem. Författarna hade gruppsamtal med elever från förskoleklass, elever från skolår två, fem, åtta samt några första års elever på en gymnasieskola (Bliding, Holm & Hägglund, 2002:9–11). I samtalen med elever från förskoleklass, andra samt femte klass diskuterades det om trygga och otrygga platser i skolan. Resultatet visade sig vara att de flesta ansåg att platser utomhus samt ”gömda” platser

betraktades som otrygga. De menade då på gymnastikhallen, fotbollsplanen eller bakom matsalen där lärare eller andra vuxna inte såg dem kändes osäkra. Inne i matsalen, toaletterna och biblioteket, där det ändå fanns vuxna i deras närhet, kunde också spelas upp som en otrygg plattform. Motivationen till varför just dessa platser sågs som otrygga grundade sig i rädsla för att bli utsatt för mobbning och kränkande handlingar, att bli inlåst eller trakasserad på något sätt (Bliding, Holm & Hägglund, 2002:13–14).

Friendsrapporten, 2015 (2015:20) visar liknande resultat gällande otrygga platser för elever mellan årskurs tre till nio. Toaletterna låg på första plats för otrygghet, sedan omklädningsrummen i gymnastikhallen och internet som tredje plats. När istället trygga platser i Bliding, Holm och Hägglunds rapport var det i största fall platser där vuxna var i närheten, exempelvis nära lärarrummet (2002:13–14).

Det diskuterades även om vad mobbning är för något i Bliding, Holm och Hägglunds rapport (2002:18) och inledningsvis berättade barnen att det inte förekom någon mobbning i deras skola. Dock framkom det senare exempel på barn som var relativt allvarligt mobbade. Några av tjejerna i femte klass berättade om en flicka som blev utfrusen från klassen och retad bakom ryggen för att hon var enligt dessa tjejer annorlunda då hon hade glasögon och lekte med barn som var yngre. Även pojkarna från en femte klass berättade om en pojke som var mobbad för att han petade i näsan och betedde sig barnsligt.

Samtalen med gymnasieeleverna visade på att själva platsen eller tiden för kränkningarna inte spelade så stor roll utan hur kränkningarna istället *kändes*. Att inte få vara med i den sociala gemenskapen, vilket innebär utanförskap, att göra miner bakom ryggen på en person, obehag genom elaka kommentarer eller våld var den kränkning som gjorde mest ont (Bliding, Holm & Hägglund, 2002:38). *Friendsrapporten 2015* (2015:5) skriver att enligt deras resultat är elaka kommentarer den vanligaste typen av kränkningar, sedan kommer elaka miner eller blickar som nummer två och fysisk mobbning som punkt tre.

Dan Olweus (1998:13–14), som är professor i psykologi har forskat om mobbning och blir ofta refererad i texterna samt rapporterna som tidigare presenteras, skriver att pojkar blir mer utsatta för fysisk mobbning än vad flickor blir. Pojkar har en mer aggressiv och hårdare förhållning till varandra än vad flickor har. Han skriver att flickor utsätts mer för vad han

kallar indirekt mobbning, psykosocial mobbning, där man utsätts för rykten och utfrysning, dock blir även pojkar utsatta för detta (ibid.).

3.3 Att bli mobbad

I detta avsnitt beskrivs kort varför vissa människor blir mobbade enligt barn genom rapporter från skolverket, Friendsrapporten, 2015 samt litteratur av Dan Olweus. För att få en större förståelse till varför mobbning existerar tas denna punkt upp då studien grundar sig i mobbning och för att förstå vad mobbning är behövs också en inblick i varför vissa personer utsätts för mobbning.

I rapporten *Olikas lika värde* (Myndigheten för skolutveckling, 2003:23) diskuterade elever från åttonde klass normer kring att visa ett ekonomiskt välstånd via rätt klädsel samt ett bra självförtroende. De punkterna var av stor vikt för att passa in bland skolkamrater. Flickornas normer var högre när det kom till utseende och hur man klär sig. De talar om en balans mellan att vara den ”snygga och sexiga tonåringen” men samtidigt inte framstå som lättillgänglig som är negativt. Balansen mellan att få en kommentar om sitt utseende och att bli sexuellt trakasserad är en gräns som är svår för dessa elever att se. På en nivå var detta en bekräftelse för flickorna, att de lever upp till normen som den ”snygga och sexiga tjejen”, samtidigt som detta kunde bli ett obehag. Pojkarnas normer var att vara så lite feminin som möjligt, att synas och höras var viktigt men att inte vara så noggrann med utseendet eller synas när det gäller klädsel (ibid.).

I *Friendsrapporten, 2015* (2015:10) skriver de att när de frågade elever som blivit mobbade i skolan om vad kränkningarna handlat om berättar de att det varit om något speciellt intresse personen haft eller musiksmak. Det kunde också handla om klädstil, utseende eller relationer. De talar även om mobbning som går in på kön, sexualitet, trosuppfattning, etniskt tillhörighet, funktionsnedsättning, ålder eller annan könsöverskridande identitet. Dessa punkter står med i diskrimineringslagen och definieras som trakasserier. När eleverna blivit utsatta för dessa trakasserier berättar de att det är för att de brutit mot normen, de ser inte ut eller gör inte som förväntas av en flicka eller pojke (ibid.).

Eleverna från åttonde klass i Bliding, Holm och Hägglunds (2002:22–24) rapport talar om en slags hierarki när det kom till ålder, att ju yngre du är i skolan desto mer osäker är man. Att vara ny i klassen sågs som en osäkerhet också. Det som också visade sig i dessa samtal var att eleverna delade in varandra i sociala kategorier. Hur denna indelning såg ut var välkänd och de uttryckte egna sociala villkor för deras indelningar. Dem flesta tillhörde någon sorts grupp som gick att identifiera med olika namn och att man var tvungen att hitta en plats i en av dessa grupper snabbt för att inte hamna i utanförskap (ibid.). De berättar om en flicka som kom till klassen som inte tog kontakt med de andra, att hon var speciell och gick för sig själv och som efter två veckor slutade i deras skola. Klassen hade senare fått veta att den nya flickan hade känt sig mobbad och klassen kunde inte förstå varför då de ansåg att de inte gjort något mot henne. Elevernas förklaringar var att hon själv hade satt sig i ett utanförskap och inte gjorde något åt detta (Bliding, Holm & Hägglund, 2002:27–28).

En annan intressant punkt som visar sig bland gymnasieelever och även de andra årskullarna i Bliding, Holm och Hägglunds (2002:39) rapport var att mobbning vid vissa tillfällen tenderar till att vara osynlig. Med osynlig menar författarna på att eleverna inte förstod att mobbning också innefattar punkten att inte bjuda med en annan elev som är ensam exempelvis. Att eleverna inte uppfattade en person som mobbad då de inte gjort något rent fysiskt emot en person. Personen som uppfattar sig själv som mobbad var inte med i något gäng, hade inte någon vän eller liknande. Den mobbade syntes därför inte av de andra eleverna. Eleverna menar också på att vissa elever som blir utsatta för mobbning antingen inte bryr sig om det, själva förtjänar att bli mobbade genom att de själva anser sig vara annorlunda, eller själva uppmuntrar till det genom att exempelvis ge kommentarer tillbaka mot mobbarna (ibid.).

3.4 Mobbnings kvarleva i vuxen ålder

Detta avsnitt förklarar att mobbning under ung ålder kan leva kvar i vuxen ålder på olika sätt. Forskningen som tas upp i detta avsnitt kan liknas med denna studies analys. Dock har den tidigare forskningen i detta avsnitt inte en inriktning på det sociala samspelet ordentligt eller på erfarenheterna, utan mer på den psykologiska aspekten, vilket inte är denna studies inriktning. Likväl är detta forskning som ger en större inblick i hur mobbning från ung ålder kan utspela sig i äldre ålder.

I artikeln av Maria M Ttofi, psykologisk kriminolog, betitlad *Adolescent bullying linked to depression in early adulthood* (2015) skriver författaren att mobbning i ung ålder kan leda till depression i vuxen ålder. Maria M Ttofi skriver att unga människor har ett behov av att passa in bland sina jämnåriga och om man då inte gör det samt blir utsatt för mobbning kan det leda till att de sociala faktorerna, som hur man utvecklar sociala nätverk samt den egna självbilden, hämmas (ibid.). Studien i denna artikel har utförts genom att studera 2600 ungdomar i åldern tretton år och efter fem år följt upp dessa ungdomar. Studien visade då att de ungdomar som blivit frekvent mobbade som trettonåringar och som efter fem år var deprimerade var dubbelt så många jämfört med dem som inte blivit mobbade (ibid.). Barn som blir utsatta för mobbning behöver vägledning av vuxna, rådgivning samt en plats att kunna söka skydd skriver Perron som är skolsjuksköterska samt pedagog inom sjukvård i *Looking at the factors associated with bullying and visits to the school nurse, in the United States* (2015:288). *Dealing with Bullying and Conflict through a Collaborative Intervention Process: The Social and Emotional Learning Intervention Team* menar Kathleen P Allen, som är doktorand vid Institutionen för rådgivning och mänsklig utveckling på University of Rochester (2009:70–72), att det är skolklimatet man behöver arbeta med för att förhindra mobbning. Skolor ska därför arbeta för att skapa en bra arbetsmiljö för barn där de kan känna sig trygga och på så sätt också förbättra kvalitén gällande sociala interaktioner för barnen både i skolan men också i framtiden. Det sociala och emotionella lärandet är en process där man lär sig känna igen och hantera känslor, bry sig om andra, utveckla positiva relationer samt undvika negativa beteende. Att bli mobbad kan komma att skada utvecklandet av hur man skapar positiva kamratrelationer samt hur man hanterar den emotionella processen i vuxen ålder (ibid.).

4 Teoretiska perspektiv

Symbolisk interaktionism och socialt samspel kommer att i detta kapitel förklaras, utvecklas samt beskrivas ingående då det är teoriramen för studien. För att då få en bättre inblick i hur normer samt symboler utvecklas behövs en förklaring till dessa begrepp och teorier för att sedan förstå analysen i denna studie bättre. Då normer samt normalitet är ett

återkommande begrepp görs också en kort förklaring till detta som andra avsnitt för att förstå varför normer existerar samt vad detta begrepp betyder.

4.1 Symbolisk interaktionism

Perspektivet symbolisk interaktionisms huvudfigur är George Herbert Mead. För att förstå hur självbilden utvecklas måste man förstå hur symboler uppkommer genom interaktion och samspel med andra menar Mead med symbolisk interaktionism (se Larsson & Sohlberg, 2014:110).

I symbolisk interaktionism talar man om tre grundpelare inom teorin. Det första man talar om är att människan handlar efter vad en handling har för betydelse för en person. Andra punkten är att en handlingens mening är något som uppstår i sociala samspel och interaktioner med andra människor. Tredje punkten är hur dessa meningar sedan hanteras och förstås beror på hur handlingarna går igenom den tolkningsprocess som människor skapar sig för att förstå och sedan förhåller sig till. Det symboliska interaktionistiska perspektivet handlar om hur människan utvecklas och formas, hur processen av en person bildas genom sociala interaktioner (Larsson & Sohlberg, 2014:106).

Symboler kommer ifrån vad vi tidigare har erfårit, vad vi varit med om samt hur de normer vi är uppväxta med ser ut. Hur en människa betar sig är en produkt av vad personen har erfårit, inte bara under barndomen utan dess tidigare historia generellt (Trost & Levin, 2004:23–25). Symboler kan vara språk, gester, tecken och signaler av olika typer. Gester kan vara både verbala och icke-verbala genom att vara symboler man använder som kommunikationsmedel. Genom att ta över språkets plats kan en symbol genom en gest ersätta denna plats där ordet kunde ha ägt rum. Exempelvis, ett barn tittar på skålen med godis och tänker ta en karamell, men möter då sin mammas blick som tittar strängt på barnet. Barnet förstår då denna gest och symbol på det sätt att barnet inte får ta en godis ur skålen och backar då tillbaka. Barnet kunde också fått en smäll på fingrarna när den sträcker sig efter en karamell. Detta blir då ett tecken som ersätter det verbala ”nej” och barnet tar det som ett förbud. Mead talar dock om att symboler får sin innebörd genom att händelsen tidigare har fått en mening, att den nya händelsen påminner om en äldre händelse och man vet då vad symbolen har för betydelse (se

Israel, 1963:19–21). Mead menar också på att denna symbol genom den stränga blicken ska få ut sin rätt måste den ha samma betydelse hos både den som sänder ut symbolen, i detta fall modern, som hos mottagaren som här är barnet. Symboler uppkommer via en typ av inlärningsprocess. Detta kallar Mead för en meningsfull gest, båda parterna i detta fall förstår och kan ta emot symbolen av det förbud som det nu handlade om (se Israel, 1963:22).

Mead talar om hur människans ”jag” delas upp i tre aspekter, nämligen det han kallar ”I”, ”Me” samt ”Den generaliserade andre”. Mellan de två ”I” och ”Me” finns olikheter där Me är den delen av jaget som blivit format genom sociala interaktioner och genom att man tar på sig olika roller, attityder etc. i sin omgivning. När barn leker lär de sig hur samhället fungerar. Barnet tar in sina familjer, vänner och andra runtomkring i deras omgivnings roller och får på så sätt ett perspektiv på verkligheten. Samtidigt blir den sociala omgivningen något barnet kan ta in och förstå genom att leka de olika rollerna som exempelvis polis, affär eller doktor. Genom lek och interaktion med andra människor lär de sig lagar, regler och normer samhället grundar sig på samtidigt som de också skapar samhället (se Israel, 1963:28–29). Den delen som Mead kallar ”I” är den som är den oförutsägbara delen i oss, som gör vår individuella reaktion på handlingar. ”Me” är den del i oss som formas efter vad våra sociala interaktioner och samspel har gett oss, så är ”I” den del som ger oss en oförutsägbarhet och möjligheter till förändringar. Människan är på så sätt flexibel genom att vi har ett ”I” som kan gå utanför de ramar som ”Me” satt upp som en slags kontrollfunktion (se Larsson & Sohlberg, 2014:108–109). ”Den generaliserade andre” är den del som tar till sig samhällets normer, attityder samt föreställningar som finns runt omkring personen. Genom lek och spel lär sig barnet hur man undviker konflikter samt vilka situationer som har varit behovstillfredsställande, detta lär också barnet vad som förväntas av denne samt vad som inte är passande i de normer samhället sätter upp. ”Den generaliserande andre” är då den som tar till sig detta och sätter upp de ramar som samhället förväntar sig på en person (Israel, 1963:29).

Mead förklarar att en persons upplevelse av sig själv uppkommer genom de reaktioner människor som finns i personens omgivning uppvisar mot individen. Upprepas en viss mening riktat mot en person, exempelvis ”usch vad ful du är”, kan personen i fråga tillslut tro på detta och se sig själv som ful. Personen tar över de attityder individer i dennes omgivning

har gentemot en själv (se Israel, 1963:24). Mead menar dock på att självupplevelse inte sker under själva handlingen, det vill säga att personen inte ser sig som ful i ögonblicket meningen ”usch vad ful du är” sägs, utan efteråt när handlingen värderas. Hur människans självuppfattning utvecklas är först genom hur personen uppfattar andras attityder emot personen genom då verbala samt icke-verbala kommunikationer redan innan en person kan tala, som barn. När barnet sedan förstår språket utvecklas också rollövertagandet och som nämnts går de första rollövertagande ut på lek och spel. I lite äldre ålder får barnet lära sig rollövertagandet ihop med äldre barn och barnet får då förstå andras attityder gentemot barnet ifråga. I detta skede läggs också grunden för hur personen ifråga får för självbild, alltså i interaktion och samspel med andra (se Israel, 1963:29). Hur andra personer värderar en människa påverkar den synen människan får på sig själv då människan tar på sig andras roller och attityder. Rollövertagandet menar Mead är en utgångspunkt i den symboliska kommunikationen och det sociala samspelet människor emellan (se Israel, 1963:12–13).

Signifikanta andra personer uppkommer när ett barn är litet, vilket då oftast blir dennes föräldrar som barnet ser upp till och blir en speciell person som barnet övertar roller ifrån. En signifikant annan person talar Mead om är en betydelsefull människa som har ett stort emotionellt värde för ett barn och en person som har stor betydelse för den självbild barnet uppbygger (se Trost & Levin, 2004:66-68). Dock kan signifikanta andra personer uppkomma senare i livet också, inte bara under uppväxtåren. Ett exempel på hur självbildens påverkas i sociala interaktioner samt uppkomsten av en signifikant annan person i äldre ålder: en kvinna ser på sig själv i en negativ mening då hon i tidigare relation fått höra mycket negativt om sig själv. Relationen avslutas men kvinnan har fortfarande negativa tankar om sig själv då detta har blivit upprepat ett flertal gånger. Vidare har detta lett till att kvinnan tagit över dessa attityder samt tecken från människan som tidigare sagt det. Kvinnan möter en man som ser på kvinnan i en positiv mening. Kvinnan har först svårt att ta emot det positiva då hon tidigare fått höra upprepade samt negativa meningar om sig själv. När kvinnan sedan värderar det positiva i efterhand samt mannen upprepar det positiva sker en förändring i kvinnans syn om sig själv då symboler i form av tecken samt signaler den nya mannen ger henne är till det positiva. Kvinnan tar över de nya attityderna och tar också över den roll mannen har som ser

på henne i positiv mening. Kvinnan får då en ny syn på sig själv och mannen blir en så kallad signifikant annan person (ibid.).

För att sammanfatta symbolisk interaktionism så uppkommer symboler genom erfarenheter av normer, attityder, gester och signaler man bär med sig från uppväxten. Symboler kan förändras genom rollövertagande och en signifikant person där upprepning av nya symboler kan ändra gamla symboler för en person. Dock är det personens värdering av symbolen som förutsätter om den nya symbolen blir till värde för personen. Normer förklaras i nästa avsnitt (se 4.2).

4.2 Normer och normalitet

Norm är ett begrepp som formats efter vad som anses vara normalt. Föreställningar och regler från samhällets olika nivåer om vad som betraktas vara udda eller annorlunda. Ifrån dessa osynliga regler uppkommer också det som ses som normalt. Det finns normer på alla nivåer i samhället och de kan vara varierande normer på olika platser. Exempelvis så finns det normer på samhällsnivå om vad som anses vara kvinnligt och manligt, klasskillnader, åldersnormer och mycket mer. Inom familjer och släkten finns normer samt i olika kulturer. Normer grundar det sig i att något förväntas vara normalt och bryter man detta är man annorlunda. Normer och vad som är normalt ändras också över tid. Det som var en populär klädstil eller musiksmak för tjugo år sedan är inte densamma som idag (Svensson, 2007:17–19). Normer är det Mead kallar för ”Den generaliserande andre” där samhällets krav ger människan vissa ramar att handla inom (se Israel, 1963:29).

Normer begränsar människors handlingsutrymme, vilket kan leda till att om en person passar in i för få normer riskerar denna person att bli kränkt eller trakasserad av något slag (Larsson & Sohlberg, 2014:140–142). För att bryta normer krävs det att man ser normen för vad den är och talar om varför den existerar. Det kallas för att vara normkritisk. Ifrågasätta vad den har för vinster för de den passar samt utmanar normen och genom detta också bryta den. På så sätt kan man få ett mer inkluderande tänk genom att fler kan känna sig medräknade i gemenskap även om normerna inte passar in på alla (ibid.).

5 Metodologiska utgångspunkter

5.1 Kvalitativ forskning

Denna studie kommer att ha som utgångspunkt i att förstå betydelsen av erfarenheter från mobbning under grundskoletiden i vuxenlivet samt hur samspel med andra personer kan komma att bli efter mobbning: Hur erfarenheterna av mobbning från ung ålder kan ha för betydelse för samspelet i vuxen ålder. För att få en djupare förståelse i detta kommer denna studie utgå ifrån djupgående semistrukturerade intervjuer med personer som utsatts för mobbning. Denna metod är vald då det passar in med intervjuer för att ta reda på vad tankarna kring mobbning kan vara och hur just specifika personers erfarenheter är. Tim May menar att med intervjuer kan följdfrågor ställas efter berättelserna och intervjuerna får då ett djup man inte kan uppnå med en kvantitativ metod (2001:148-150). Detta ger en större inblick på färre personers erfarenheter. Vidare en djupare förståelse för just deras erfarenheter och attityd till den mobbning de utsatts för samt hur de ser på detta ämne idag (Bryman, 2011:340–342). Symbolisk interaktionism kommer att användas i denna studie just för att se vilka former av symboler som kan komma efter var personer erfarit och det dem är uppväxta med som sedan kan komma att forma en person (Meeuwisse & Swärd, 2013:169–170). Symboler uppkommer genom de verbala och icke-verbala kommunikationsmedel en person erfarit under livet genom sociala interaktioner (se 4.1). Detta är en teori som passar bra in till en denna kvalitativa studie då man får en mer djupgående inblick i materialet på så sätt att man får en bättre förståelse för hur en person kan utvecklas som vuxen genom sina erfarenheter igenom symbolisk interaktionism.

Alan Bryman menar att en kvantitativ undersökning hade gett studien en större population och varit mer en generell översikt på vad mobbning kan innebära för människor, då hade frågor som hur många, vad siffror och tabeller säger samt en större population varit målet vilket studien inte är grundad till (2011:150–151). Dock kan man inte med en kvalitativ studie exempelvis dra slutsatser med hjälp av enkäter om att majoriteten av dem som blir mobbade har en speciell erfarenhet av mobbning i grundskolan. Detta ger ju då en generell slutsats samt en överblick över en större populations åsikter som är just den kvantitativa metodens fördel (ibid.). En kvantitativ studie utgår från hur forskaren ser på det material denne samlar

in i siffror och generalisering av detta material. En kvalitativ forskning utgår istället från deltagarnas uppfattning vilket är det denna studie vill utgå ifrån samt upptäcka samband eller olikheter i materialet (Bryman, 2011:371).

5.2 Semistrukturerad intervju

Med intervjuer kan man få en relation med intervjupersonen och kan på så sätt försöka förstå den man intervjuar genom att se hur personen reagerar på frågor, ansiktsuttryck samt en mer personlig form av materialinsamling då personen man intervjuar får berätta om egna upplevelser (Aspers, 2007:139). Det föreligger fyra olika typer av intervjuformer, strukturerade intervjuer, semistrukturerade, tematiskt öppna intervjuer samt helt öppen intervju. Studiens frågeställningar handlar om vad betydelsen av mobbning under grundskoletiden har inneburit i vuxenlivet samt vad erfarenheterna har för betydelse i det sociala samspelet. Då dessa frågor är relativt stora så behövs en någorlunda struktur för att hållas till ämnet, dock inte för hård då intervjupersonen ska få tala om sina erfarenheter på sitt personliga vis, samt vissa frågor för att intervjupersonen skall veta vad denne skall samtala om. Tematiskt öppen intervju är för ostrukturerad för att kunna användas i denna studie då den fungerar på ett sätt där intervjuaren endast har ett par teman intervjun ska fokusera på och sedan låter intervjupersonen styra resterande. Helt öppen intervju är ett samtal mellan intervjuperson och intervjuare där intervjupersonen styr intervjun helt (Aspers, 2007:143–144). Alltså innebär både stegen med ostrukturerad och tematisk intervju att de inte är lämpliga för denna studie. En semistrukturerad intervju är en mer harmonisk metod för detta ämne då den har plats för följdfrågor. Denna typ av intervju har ett visst antal områden intervjuaren tar upp samt ett fåtal förberedda frågor. Dock har intervjuaren chans att följa upp vissa punkter intervjupersonen tar upp som är intressanta för intervjuaren genom följdfrågor (Aspers, 2007:142–143).

5.3 Avgränsning samt urval

Urvalets första förutsättning är att frivilligt anmäla sitt intresse för en intervju. För att personer skulle kunna anmäla sitt intresse för en intervju gick sökningen via internetsidan Facebook, där ett inlägg skrevs om att intressenter söktes till en studie om vad mobbning

under grundskoletid kan ha för betydelse i det sociala samspelet i vuxen ålder. Valet av denna metod av sökning är gjord då Facebook är en etablerad hemsida vilket gör att denna sökning kan sträcka sig långt och på så sätt inbringa flera olika intressenter till denna studie.

Det inlägg där förfrågan efter intervjupersoner stod delades för att få ett större bredd efter intressenter. Studien fick på detta sätt en större etisk kännedom då intressenter utanför min bekantskapskrets var målet med denna sökning vilket också blev resultatet då inlägget på Facebook spred sig till flera olika städer. Ämnet etik kommer att behandlas senare i uppsatsen (se 5.8).

Personer som erbjöd sig att delta i en intervju fick instruktioner om att kort presentera vad intressenten har varit med om för att se om intressenten passar till studien. Alan Bryman (2011:434) kallar denna teknik för ett målinriktat urval då studien söker efter intervjupersoner som passa problemformuleringen samt forskningsfrågorna. Metoden är även ett slags snöbollsurval eller kedjeurval då informationen och bredden efter sökande intressenter spred sig från person till person som gjorde att fler fick information om studien och fler kunde anmäla sig frivilligt. Genom detta sätt fick studien olika intressenter att anmäla sig som kunde passa studien samt fick en bredd gällande ålder, uppväxt samt delar av Sverige vilket är av intresse då dessa punkter kunde vara av betydelse gällande mobbningen (Bryman, 2011:392). Sökningen efter intervjupersoner, inlägget på Facebook, spred sig över många städer och delar av Sverige. Inlägget på Facebook delades ett trettiotal gånger och ett flertal personer tog kontakt på olika sätt. Jag förklarade då vad studien mer utförligt, om vad betydelsen av mobbning under grundskoletid kan bli i det sociala samspelet i vuxenlivet samt att intervjun återigen är totalt frivillig. Då många hörde av sig så valdes fem personer ut efter först ålder, då vissa missade denna punkt om att vara över tjugofem år gammal. Vidare efter vad deras korta berättelser om erfarenheterna var. Mobbningen skulle varit under grundskoletid samt upprepade kränkningar under en längre tid och inte någon enstaka gång. Urvalet bland intressenter var också efter vad de hade för inställning till erfarenheterna i vuxen ålder, det vill säga att de inte kände att intervjun skulle bli känslomässig på något negativt sätt som kan komma att påverka dem efter att intervjun är gjord. Den mobbning de utsatts för ska idag ses som erfarenheter och inte något som är besvär på ett känslomässigt plan. Exempelvis var det en intressent som jag valde att inte ha med i studien, då denne person berättade att hen

fortfarande var känslomässigt berörd av den mobbning hen varit utsatt för. För att inte utsätta denne person för känslomässig påfrestning valde jag att inte intervjua hen.

Genom denna gallring av intressenter som frivilligt anmält intresse till intervju blev antalet tillslut fem personer. En förklarade gjordes också angående att även om de erbjudit sig att bli intervjuade så kunde de avbryta under själva intervjun, även avboka vårt möte för intervjun. Samtliga intervjupersonerna var införstådda över detta och erbjöd sig till intervjun ännu en gång då de inte kände att intervjun skulle påverka dem negativt efteråt. När intressenterna var införstådda med dessa punkter bokades intervjuerna.

5.4 Genomförande av intervju samt bearbetning av data

Intervjuerna utfördes med samtliga antingen hemma hos intervjupersonen eller på platser där vi kunde sitta avskilt. Alla intervjuer förutom den sista gick bra utan störning av något slag. Den sista intervjun fick pausas då det skedde ett fåtal störningar. Dock kom intervjupersonen bra tillbaka i samtalsämnet efter de korta pauserna och intervjuerna fick ett bra innehåll i samtliga intervjuer.

Förfrågan om inspelning gavs till samtliga intervjupersoner som accepterade att intervjun spelades in på band. Efter varje intervju så påbörjades transkribering direkt efteråt, detta för att minnet då var färskt ifall inspelningen på något sätt inte skulle vara bra, att våra röster inte skulle höras på bandet eller liknande. Transkriberingen gjordes på så sätt att allt skrevs ned, inget korrigerades i själva transkriberingen utan skrevs ned exakt som det sades.

5.5 Transkribering

Transkribering gjordes efter intervjuerna, vilket betyder att jag skrev ner intervjuerna ordagrant, och därigenom fått intervjuerna i textform. Efter denna transkribering utfördes en så kallad kodning (May, 2001:56). Jag använde mig av kodning på mina intervjuer för att få fram eventuella teman i transkriberingarna för att se likheter samt olikheter i intervjupersonernas erfarenheter. Kodning är en process man kan använda i kvalitativa studier

genom att organisera och sammanställa data där man sätter olika slags etiketter på delar i intervjumaterialet, för att se samband eller olikheter i materialet (Bryman, 2011:514).

I intervjupersonernas citat i analysen har varsam redigering gjorts från transkriberingen gällande svenskan, upprepningar samt stakningar då transkriberingen var ordagrann rådata vilket kan vara svårläst i vissa fall.

5.6 Validitet och reliabilitet

Reproducerbar betyder att man ska kunna upprepa samma studie utifrån samma urval och frågeformulär med mera som i grundstudien och få fram samma resultat, detta kallas även för reliabel (eller extern reliabilitet). En studie ska även sträva efter att vara valid, det menas med att studien verkligen undersöker det den är framställd att undersöka utifrån den problemformulering, frågeställning samt vilket syfte studien grundar sig på (May, 2001:117–118). Dessa begrepp är mer relevanta inom en kvantitativ forskning där mätningar och siffror är den huvudsakliga punkten, vilket inte är denna studies utgångspunkt (Bryman, 2011:352). Då denna studie utgår ifrån kvalitativa, semistrukturerade intervjuer betyder det att de följdfrågor som uppkommer ser olika ut utifrån det intervjupersonen berättar, vilket i sin tur kan göra reliabiliteten svår i den meningen att upplevelser samt erfarenheter ser olika ut person till person. En persons historia är inte lik en annans (Bryman, 2011:351).

Jag har strävat efter att få en så valid, eller intern validitet, studie som möjligt genom att med hjälp av en intervjuguide samt mina teoretiska idéer som varit starkt kopplade till syftet, problemformulering samt frågeställningar. Detta för att studien ska ha en röd tråd genom hela undersökningen. Intervjupersonerna blev informerade ingående om vad studien utgick ifrån för att få deltagare som verkligen passade in. Det gjordes för att få deltagare som passade in på studiens syfte samt att deltagarna kunde förbereda sig på vad de skulle berätta under intervjun.

Studien avser även att innehålla en respondentvalidering. Respondentvalidering innebär att en återkoppling till det som sagts görs för att få en bekräftelse över att det intervjupersonerna sagt är korrekt samt om dem skulle vilja censurerar en viss del i intervjun (Bryman, 2011:353). Samtliga av intervjupersonerna blev erbjudna att läsa transkriberingarna efter

intervjuerna. Ingen av intervjupersoner ville ta del av transkriberingen då de själva ansåg att det dem sagt är korrekt samt att de inte ville censurera något då allt dem berättat var deras erfarenheter. De ville senare läsa studien i sin helhet men ville inte läsa transkriberingarna.

5.7 Forskningsetiska överväganden

Vetenskapsrådets etiska riktlinjer och fyra huvudkrav kommer att följas i denna studie, huvudkraven är samtyckeskravet, informationskravet, konfidentialitetskravet samt nyttjandekravet. Samtyckeskravet står för att personen som ska intervjuas ska godkänna att vara med på en intervju och kunna avbryta intervjun när denne själv känner samt även bestämma hur länge intervjun ska pågå (Vetenskapsrådet, 2002:9–11). Informationskravet innebär att intervjupersonerna ska vara väl informerade om vad studien innehåller och i vilket syfte den är gjort (Vetenskapsrådet, 2002:7-8). Att intervjupersonerna skall vara totalt avidentifierade står konfidentialitetskravet för. All information som kan kopplas till intervjupersonerna skall vara anonymiserat. Med detta menas att information så som namn, städer med mera anonymiseras genom att ersättas av alias eller liknande för att inget ska kunna kopplas till personens identitet (Vetenskapsrådet, 2002:12–13). Sista huvudkravet är nyttjandekravet, vilket menar på att den information som används i denna studie inte får utlånas eller användas till annat ändamål än det intervjupersonerna är informerad om (Vetenskapsrådet, 2002:14).

Som nämnts i tidigare avsnitt så kommer denna studie att utgå från total frivillighet i den mening att intervjupersonerna får anmäla ett intresse om att bli intervjuad (se 5.4). Med denna frivillighet betyder att jag som författare inte sökte efter intressenter personligen, istället bad intressenter höra av sig till mig. Vilket också nämnts så utgick sökandet efter intressenter via internet-sidan Facebook. För att ha ett etiskt perspektiv ingick inte intervjupersonerna i min bekantskap. En person i min bekantskapskrets kunde ha känt sig tvungen att svara på en viss fråga eller liknande för att underlätta mitt arbete. Därför gick sökningen efter intressenter utanför min bekantskapskrets samt innefattade intressenter som självmant ville vara med i studien och inte kände mig som privatperson.

Etik grundar sig på vad som är rätt eller rättvist i en studie, inte utifrån forskaren utan utifrån deltagarna i studien och de studien kan beröra (May, 2001:79). Då denna studie går in på privata erfarenheter av något som kan vara känsligt har deltagarna rätt att inte behöva svara på frågor denne inte känner sig bekväm att svara på samt avbryta intervjun. Att respektera deltagarnas rätt beträffande anonymitet och personlig information är av stor vikt då de har rätt till ett privatliv även ifall de samtycker till intervjun som går in på personliga erfarenheter (Bryman, 2011:133–138). Vidare gjordes även en bedömning gällande hur intervjupersonernas känslighet gällande den mobbning de varit med om var idag. Bedömningen skedde genom hur de talade om erfarenheterna samt hur inställningen var till mobbningen, vilket skulle vara neutralt samt icke känsligt i den mening att de skulle se på erfarenheterna som bearbetade. Denna bedömning gjordes för att intervjun inte skulle bli känslomässig på ett negativt sätt.

Förfrågan gällande forskningen har även skickas till etiska rådets medlemmar på socialhögskolan i Lund för att vara helt på den säkra sidan gällande den etiska känsligheten. Jag fick därifrån ett svar om studien där de inte såg något problem angående känsligheten då den utgår från total frivillighet.

6 Analys

6.1 Presentation av intervjupersonerna

I detta avsnitt presenteras intervjupersonerna kortfattat under alias för att ha en inblick i vad det är för personer som erbjudit sig att bli intervjuade. Jag har anonymiserat allt som är av den personliga grad som kan kunna kopplas till vem personen ifråga kan var samt vilka delar av Sverige dem kommer ifrån också för att skydda deras identitet.

Jag vill dock ge en kort presentation till dessa fem för att ge analysen en djupare förståelse i den mening att veta vem som är vem och då kunna läsa analysen med en bättre överblick. Fullständig anonymitet är gjord då man ej kan avläsa vem personen ifråga verkligen är.

Första personen går under alias ”Angelika”. Angelika är runt trettio år gammal och bor ihop med en partner. Hon arbetar som sekreterare på ett litet företag i en större stad i Sverige.

Angelika har en hund som hon spenderar mycket tid ihop med om hon inte tränar styrketräning på gymmet. Hon är uppvuxen i en förort till en större stad ihop med en bror och sina föräldrar.

Andra personen går under alias "Beatrice" och är runt trettio år gammal. Beatrice bor också ihop med en partner och arbetar inom socialt arbete i en mellanstor stad i Sverige. Beatrice gillar att resa och planerar livet mycket kring att se världen. Hon är uppvuxen på landet ihop med tre syskon och sina föräldrar.

Intervjuperson tre går under alias "Catarina". Även Catarina är i trettioårsåldern och bor i en mindre stad i norra Sverige. Catarina lever med en sambo och studerar idag på högskola. När Catarina växte upp bodde hon i en liten stad i norra Sverige ihop med sina föräldrar. Hennes syskon bodde inte hemma så Catarina var ensam barn hemma under hennes uppväxt.

Alias "Daniella" är pensionär och bor i en mindre stad i Mellansverige. Hon har tidigare arbetat inom sjukvård vilket hon har älskat samt rest mycket under hela sitt liv, vilket hon även gör idag med både vänner och familj. Daniella är gift och har tre barn som idag är vuxna. Daniella växte upp som pastorsbarn vilket gjorde att hon flyttade runt mycket i perioder. Mestadels bodde hon i södra Sverige som barn.

Den femte intervjupersonen går under alias "Ellen". Ellen är i medelåldern och har fyra döttrar, kommer från en liten stad i Mellansverige samt arbetar inom sjukvården. Ellen gillar också att resa och är mestadels utomlands när det är semestertider. Hon är uppväxt med en syster och har flyttat mycket som barn.

6.1.1 Översikt av analys

I första avsnittet i studiens analys beskrivs intervjupersonernas erfarenheter av mobbning. Då analysen huvudfokus utgörs av betydelsen av erfarenheterna kring mobbning i det sociala samspelet i vuxen ålder behövs en förståelse till vad intervjupersonerna har för erfarenheter av mobbning. Andra avsnittet tar upp vad intervjupersonerna idag ser på betydelsen av erfarenheter av mobbningen. Tredje punkten går in på någon slags vändpunkt några av

intervjupersonerna har haft någon gång efter mobbningen avtagit. En intressant punkt då dessa vändpunkter har haft inverkan på intervjupersonernas sociala samspel på olika sätt. Fjärde och sista punkten tar upp det sociala samspelet intervjupersonerna har idag i vuxen ålder efter mobbning i ung ålder.

I punkterna där ”I” talar är det jag som intervjuare som ställer en fråga eller liknande.

6.2 Intervjupersonernas erfarenheter av mobbning

I detta avsnitt talar intervjupersonerna om deras erfarenheter av mobbning.

Intervjupersonerna har blivit utsatta för bland annat psykosocial mobbning i form av utfrysning som intervjupersonerna Angelika och Ellen berättar. Vidare också fysisk mobbning där olika typer av våld som intervjupersonerna Catarina, Daniella samt Beatrice utsatts för. Tre av dessa fem intervju personer har blivit utsatta för fysisk mobbning samt är kvinnor, detta ger en annan bild än vad Dan Olweus (1998:13–14) tidigare forskning visat på där han menar att flickor oftare utsätts för verbal eller psykosocial mobbning.

Angelika som idag är i trettioårsåldern berättar att hon inte var medräknad i den sociala gemenskapen i skolan. Hon var ”osynlig” som Bliding, Holm och Hägglund talade om i deras rapport (2002:38).

Det enda man fick höra i skolan alltså det var typ när börjar nästa lektion? Det var det enda man fick höra. Om man fick höra någonting överhuvudtaget. Det var den enda gången de pratade med mig. För de visste att jag hade koll på läget. Sen på raster och sånt så då satt jag i mitt skåp och jaa, spelade snake på mobilen liksom (Angelika).

Daniella som idag är pensionär berättar om den mobbning hon blev utsatt för, bland annat fysisk mobbning.

[...] på den tiden fanns det ju inga skolmåltider eller så utan man fick springa hem på lunchen och i min klass så fanns det en pojke vars pappa satt i fängelse, en pojke vars pappa var alkoholist och så var det en tredje kille som... var feg nog att inte våga säga emot dem här, och de tre låg någonstans i bakhåll oavsett hur jag gick hem, sprang hem på lunchen eller när kom på morgonen. Och så hade dem en vissel-signal, oavsett var jag tog vägen så visslade de så att de kom åt mig och slog mig, sparkade mig, drog sönder mina kläder. De väntade på mig när jag kom till skolan och jag blev inklämd bakom ett element och där skulle jag stå tills man hade sjungit eller jag hörde man hade sjungit färdigt psalmen som man alltid sjöng på morgonen. Och jag vande mig vid det för att jag visste

att gjorde jag inte det så fick jag ännu mer stryk. Och så var min vardag där. Man hade inga toaletter inomhus på den här tiden, utan det var utedass på gården och gick jag på toan på rasterna så stod de och höll dörrarna öppna vilket innebar att jag inte gick på toa på rasterna för jag ville inte sitta och kissa framför alla andra som bara stod och gapskrattade åt mig (Daniella).

Daniella talar om hur hon lärde sig att om hon gjorde motstånd utökades våldet. Motståndet kan utläsas som en symbol, hon lärde sig då genom symbolerna att om hon lät pojkarna slå utan att hon gav motstånd lämnade de henne snabbare. Det går att avläsa en slags behovstillfredsställelse som Mead (se Israel, 1963:29) talar om, i den mening att Daniella lärde sig att pojkarna lämnade henne snabbare om hon inte gjorde motstånd.

Beatrice som var uppväxt på landet berättar att hennes erfarenheter av mobbning började i fjärdeklass.

[...] jaa.. jag har väl varit rätt så mobbad sen jag gick i kanske fjärde klass, innan dess så var det inte lika viktigt med det här att man bodde på landet och sånt men så började det successivt och det eskalerade i högstadiet främst, men innan dess alltså i lågstadiet så var det inte så farligt. Du vet, man var inte med i gänget, men det gick ju alltid att lösa för jag var ju alltid med killarna istället och spelade fotboll, men jag hade ju aldrig några tjejkompisar direkt för de ville alltid göra något annat eller de prioriterade annat före en själv. Sen i högstadiet så blev det ju värre, då blev det att man blev slagen och.. ja, i klassrummen hela tiden alltså det var överallt, alltså du blev förföljd av det, du kunde inte gå på toaletten utan att de stod utanför och skrek på dig eller var som helst. Så att där var det ju precis överallt där man gick, så fick man höra hur man var, ja hur äcklig man var, vad för skit man höll på med och hur värdelös man är och allting (Beatrice).

Som skolverket visade på otrygga platser (Myndigheten för skolutveckling, 2003:23) så berättar även Beatrice, samt Daniella i det tidigare citatet, att toaletterna har varit en plats där mobbning utspelats. Toaletterna har på så sätt symboliserat otrygga platser för dem.

I Ellens berättelser förklarar hon om osäkerheten och utsattheten att vara ny i en klass som också rapporten av Bliding, Holm och Hägglund (2002:22–24) tog upp.

[...] när jag kom första dagen till skolan då hade vi åkt buss ifrån där vi bodde ute på landet till skolan och vet inte ens var jag ska gå in någonstans, vilken dörr man ska gå in i. Och kommer in och tillslut vågar man ju fråga någon liksom vad man hette och vilken klass man förväntades att man skulle gå i och så fick man veta, om jag inte minns helt fel så tror jag till och med att jag gick till fel klassrum först och jag kände mig jättedum och då satt i fel klassrum. [...] och ännu mindre så fanns det någon plats för mig att sitta på, ingen hälsade på mig och alla tittade på en som att man vore ett ufo och när vi kom in i klassrummet så var det ju som sagt ingen som ville sitta jämte mig och så började det viskas i klassrummet att jag luktade Annat Land och att jag luktade smutsig och att jag kunde säkert inte prata svenska och de var jätte-elaka och fröken gjorde ingenting. Jag var så ensam och jag var så rädd och jag var så ledsen. Och sen så skulle man gå och sätta sig, på den skolan så åt man mat i matsal och jag visste ju inte ens var matsalen låg och ingen visade mig, ingen följde med mig, ingen väntade på mig, man puttade ner för trappan och sådana där saker och jag visste inte hur man skulle

bete sig och hur man skulle ta maten eller någonting sånt för jag hade aldrig gjort det innan. Om man skulle ha en bricka eller hur man skulle göra, hade ingenstans och sitta, ingen kom, ingen sa kom och sätt dig här, utan man körde den här utfrysning-metoden (Ellen).

Ellen blev utfrysad från sina klasskamrater då hon sågs som annorlunda. En punkt som också Bliding, Holm och Hägglund (2002:39) talat om där eleverna i deras studie diskuterade normer i skolan samt att mobbning kunde inträffa när en person inte ansågs passa in i normerna och blev vidare betraktad som annorlunda.

Catarina som är uppväxt i norra Sverige berättar om den mobbning en av pojkarna i hennes klass utsatte henne för.

Ettan till trean var jag mobbad av en kille i skolan som dels använde fysiskt våld, det kunde vara att han kastade upp mig på ett bord och skrek fula saker åt mig. Jag minns en gång var jag fastbunden vid en flaggstång vilket gjorde att jag inte kom i tid till lektionen, det var ingen som letade efter mig, utan de antog att jag bara inte ville komma in. [...] men det var liksom vardag på något sätt, att jag liksom varje dag skulle råka ut för det här på rasterna (Catarina).

Catarina såg den mobbning hon utsattes för som vardaglig då det upprepades dagligen. Vidare framgick i samtalen angående själva tiden mobbningen pågick var att de flesta av intervjupersoner vände sig vid deras situation som mobbad. Då upprepning kring händelser, exempelvis utfrysning som i Angelikas fall eller som i Daniellas berättelse där pojkarna hade ett system i att hitta henne på vägen till skolan, hade blivit i den utsträckningen att det blev vardag för dem. Det blev normalt att dessa händelser inträffade då det upprepades för dem varje dag. Som Mead förklarade att symboler uppkommer samt uppfattningen om sig själv blir när andra människors attityder gentemot en själv upprepas (se Israel, 1963:24). Självbild som mobbad blev då vardag för bland annat Angelika, Daniella och Beatrice då det upprepades i den utsträckning att de övertog attityderna från mobbarna, på så sätt att intervjupersonerna normaliserade deras utsatthet och såg mobbningen som vardaglig.

6.2 Intervjupersonernas syn på betydelsen av erfarenheterna idag

Under intervjuerna berättade intervjupersonerna om betydelsen av erfarenheterna av mobbningen idag, hur mobbningen på olika sätt har påverkat dem i vuxen ålder. Bland annat

talar Beatrice och Catarina om hur mobbningen gjort dem starkare, Angelika talar om en blyghet då rädslan för att bli utesluten än idag sitter i.

Daniella berättar att mobbningen är inget hon glömmer då hon än idag som pensionär kan påminnas om hur ont den utsatthet kunde göra. I hennes berättelse kan man avläsa symboler, då hon hör talas om andras erfarenheter av mobbning så påminns också hennes symboler kring den mobbning som hon utsattes för som ung som nämns i tidigare citat.

[...] så det där sitter djupt och alltså fortfarande när jag har hört talas om mobbning och liksom hur folk är utsatta och så får jag riktigt sådan här kramp i bröstet så tänker jag fy. Att det släpper inte, utan det hänger med hur länge som helst i upp i åldrarna, det är inget man glömmer (Daniella).

Vidare berättar hon hur hon idag använt erfarenheterna i rollen som bland annat arbetsledare där hon har fått säga ifrån och stå upp för andra som varit i situationer där personer varit svaga. Då hon kommer ihåg hur det var att inte få vara medbjuden på kalas eller andra aktiviteter klasskompisarna gjorde så ser hon idag till att alla ska vara välkomna i allt hon medverkar i och ingen ska få känna ett utanförskap.

[...] ingen ska få känna att jag får inte vara med. Jag minns hur ont det gjorde i hjärtat liksom att stå och titta på, speciellt när grannflickan hade kalas på andra sidan staketet där då, det gjorde vansinnigt ont. Och det ska ingen behöva uppleva. Ett glas saft och några bullar till, det kostar inte mycket men det gör väldigt stor skillnad för den som får vara med eller inte får vara med, och det tror jag att jag har förmedlat med hjärta hoppas jag. Och jag tror att jag har varit en bra samtalspartner för dem som har känt sig vid sidan av eller liksom utestängda så här liksom, de vet att jag inte blarrar vidare utan man har kunnat prata med mig och det har varit förstående, jag tror att de flesta skulle nog beskriva det så, de säger det i alla fall, många..

I: så du har kunnat vända dina erfarenhet till någonting du har kunnat använda?

D: ja jag tycker det, och som arbetsledare i synnerhet. Ibland så hamnar man i situationer då när det är, det blir konflikter mellan olika saker och folk tycker att man ska komma in och man ska göra, ja säga ifrån och så här (Daniella).

De symboler man kan utläsa genom Daniellas berättelse är hur det utanförskap hon upplevde som barn har i äldre dagar ändrats till något positivt, på så sätt att hon idag inte vill att någon i hennes omgivning ska känna det utanförskap hon kände som barn. Efter att hon kom ifrån rollen som mobbad har hon istället använt de symbolerna där hon kände ett utanförskap som ung, till att istället hjälpa andra att inte bli utsatt för samma problematik hon tidigare själv varit utsatt för. Hon vill inte att någon ska behöva känna att utanförskap är normalt samt varit en samtalspartner till dem som behövt någon att prata med.

Även Catarina ser på mobbningen idag som något hon blivit starkare av. Hon berättar hur hon kan vara en stöttepelare när andra mår dåligt, även en styrka till att motbevisa de som mobbade henne som ung att hon kan mer och kan komma längre än de trodde om henne.

Jag gräver inte ner mig lika mycket längre och jag är mer för att stå upp för mig själv, om någonting inte är rätt så står jag upp för det. Jag står även upp för andra så att kommer folk till mig och har problem eller bekymmer eller vill ha tips på lösningar eller alltså så, så ställer jag jättegärna upp. Nej men det har nog format mig mer så att jag är... men jag har nog blivit tryggare i mig själv nu. Alltså de har nog hjälpt mig ändå att, att komma dit jag är idag för det har blivit lite mer att jag ska bevisa dem att de har så jävla fel. Att det som de gjorde mot mig då, det ska inte få påverka mig i framtiden, det ska inte få ta av min lycka, att få vara lycklig (Catarina).

I nästa citat berättar även Beatrice att hon idag ser mobbningen som något som gjort henne starkare i vuxen ålder samt hon menar på att hon inte varit den människa hon är idag om mobbningen inte hade hänt.

[...] inte för att det inte har varit jobbigt nu i efterhand men att det ändå har funkat på något sätt. Och allt det som har hänt har ju, alltså jag känner också det har ju ändå gjort mig till en bättre människa att jag är ju starkare i mig själv och att man nu kan hjälpa andra istället. Andra som har det jobbigt, att man verkligen kan sätta sig in i en situation att man känner att om någon har det riktigt jobbigt, man vet att man inte kan göra så jättemycket men man liksom, finnas där och alltså man kan ja, relatera till det på något sätt, jaa...det är så svårt att förklara ändå, för det är ju aldrig ok liksom men det... det är ju ändå en del av mitt liv, jag hade inte velat varit utan det heller för då hade jag ju inte varit den jag är idag (Beatrice).

Både Catarina och Beatrice har utvecklat styrkor utav sina erfarenheter av mobbningen samt en symbolisk vägran om att bli nedtryckt på samma sätt som de blev som unga. De talar även om att stå upp för andra som har någon slags problematik, som även Daniella tidigare berättat. I detta avseende där erfarenheterna har utvecklat styrka kan man utläsa att "I" har fått mer plats än "Me" (se Larsson & Sohlberg, 2014:108–109). "I" har hos Beatrice, Catarina och Daniella fått mer plats i deras liv då förändringar gjorts på olika vis. De använder sina erfarenheter till styrkor genom en symbolisk vägran att låta mobbningen ha en negativ inverkan på deras självbild, vilket man kan läsa i Catarinas citat där hon talar om att mobbarna inte ska få ta av hennes lycka. Vidare exempel har de symbolerna som Beatrice upplevde som mobbad gjort att Beatrice idag känner att hon kan förstå andra som har någon slags problematik. Hon menar att hon kan relatera till vissas problematik. Detta fall kan avläsas som att hon känner igen de symboler och tecken andra idag upplever i de symboler hon själv var uppväxt med som mobbad. Beatrice, Daniella och Catarina har på detta sätt använt "I" till förändringar där "I" gjort dem starkare samt låtit "I" ta mer plats än "Me".

Angelika talar om en blygsamhet hon har kvar sedan hon var ung. Hon talar om en vilja att vara framåt och att kunna visa vem hon är från första mötet, men att en tillbakadragenhet kommer fram när mötet med nya människor väl är dags. Detta kan man se som en symbolisk betydelse ifrån tiden som Angelika blev mobbad.

[...] nackdelar är väl att jag inte är så framåt som jag är egentligen är. Alltså som jag vill vara. Som det här med nytt jobb och så att man tänker oh nu ska jag visa på riktigt vem jag är! Alltså att jag kan skoja och jag kan skratta och det här. Och sen när man är där så är man inte så tuff. [...] jag jobbade på Mataffär innan och när jag började där då, för jag vet inte, för jag har fortfarande lite svårt för tjejer. Jag vet inte varför, de kan vara jättesnälla och hur trevliga som helst men just det här oj shit, där är ett tjej-gäng, oh my god, man blir rent nervös och de är jätte-tajta och då vill inte jag bara så, komma in där, tränga mig in, tjena hej Angelika heter jag. Jag är inte sådan. Men ja, det är nog mycket när man börjar på något nytt. Och man ser att där ett tjejgäng så.

I: Då kan du backa lite tillbaka?

A: Ja.

I: Mm.

A: Då får dem komma till mig i så fall. Kom här Angelika. Då är det inga problem, då är det lugnt.

I: Då släpper det liksom?

A: Ja (Angelika).

Som i tidigare citat från Angelika där hon berättat om utanförskapet hon utsattes för som ung så har hon idag en rädsla över att hamna i samma sist som i yngre ålder, samtidigt som hon har en vilja om att vara framåt och våga visa vem hon är. I detta citat kan man läsa att symboler samt gester kring utanförskap sitter kvar som en rädsla när hon utsätts för nya sammanhang, som exempelvis nytt arbete där nya människor finns. Då Angelika under flera år blev utsatt för psykosocial mobbning i form av utanförskap har symboler om att inte vara medräknad satt sin prägel. Vidare att hennes interaktion samt samspelet med nya människor, speciellt kvinnor, kan i vissa fall vara svårt då minnena om utanförskapet påminns. Bjuder de nya personerna in henne blir det lättare och hon känner en gemenskap där hon är medräknad, dock är steget till att våga göra första förfrågan till gemenskap svårt för henne.

Ellen talar om att inte vilja såra andra idag då hon själv blev sårad genom mobbningen som barn.

Jag har väldigt, väldigt svårt själv för det här med det här med att frysa ut folk och vara elak, jag är nog lite för snäll, jag är lite för snäll för mitt eget bästa ibland. Och det tror jag är en konsekvens av att ha blivit så illa behandlad när man var barn, för jag får så, alltså det rör upp så mycket i mig av gamla dåliga känslor. Men ibland så känner man att man är för snäll så att man själv inte mår bra efteråt. Och det blir alltid att man själv får bära en tyngre börda för att man inte kan säga nej alltid, då tänker jag så

att det är bättre att jag gör detta så blir det bra så slipper alla andra. Men det är för att jag är rädd för att, jag vill inte såra någon, det är det värsta jag vet, att såra någon (Ellen).

Ellen berättar om en svårighet i att inte kunna avböja vissa förfrågningar i sociala sammanhang då hon är rädd för att såra de hon tackar nej till. Som Mead förklarar om "I" och "Me" (se Larsson & Sohlberg, 2014:108-109) där "Me" är den del av oss som formats efter de sociala interaktioner vi är uppväxta med så har Ellens "Me" ett övertag i detta fall då hon inte vill göra andra upprörda genom att tacka nej. Erfarenheterna om att såra påminns och "I" som är den del där förändringar och en oförutsägbarhet finns trycks åt sidan och "Me" har ett övertag. Det sociala samspelet påverkas på det sätt att hon inte vill utsätta andra för besvikelse eller liknade, vilket påverkar henne personligen då hon i vissa fall istället kan känna sig utnyttjad. Hon kan då känna att hon ställer upp för mycket än vad hon egentligen klarar av.

6.3 Vändpunkter för intervjupersonerna

I några av intervjuer har någon typ av vändpunkt i deras liv kommit fram. En vändpunkt från att vara den mobbade till att en ny person i deras liv fått dem att ändra sina självbilder eller en process till en vändpunkt där de själva tagit ett beslut att våga vara den man är och inte förknippas med att vara den mobbade längre. En intressant punkt där betydelsen av mobbning för deras självbilder förändrades samt förändring i det sociala samspelet framgick.

Angelika talar om hur hon började på ny skola. Hon kom till en punkt där hon inte längre ville vara kvar på den skola där hon dagligen utsatts för utanförskap och psykosocial mobbning. Hon berättade för sina föräldrar hur hennes skolgång såg ut samt om mobbningen, vilket ledde till att hon bytte skola. Hon talade om hur tankegångarna kring att börja ny skola var.

A: Det var både och faktiskt. Jag var jättenervös första dagen. Men nu kände jag redan en tjej där som jag simmade med. Så då hade jag alltid, då hade jag henne liksom.

I: Mm

A: Men det gick jättebra, hon presenterade mig för allihopa och alla var jättesnälla och jättegoda och, ja, så bra som helst.

I: Så du kunde slappna av redan första dagen liksom?

A: Ja (Angelika).

I Angelikas fall så blev det en vändpunkt för henne att komma till en ny skola, ett nytt socialt sammanhang och nya människor. Angelika kom från en skola där hon var utfryst från sina skolkamrater. Vidare blev en vändpunkt för henne att komma till ett nytt socialt sammanhang där hon var medräknad. Det sociala samspelet utvecklas då hon träffade nya människor som räknade med henne i gemenskapen första dagen hon kommer till skolan. En symbol vilket också förändrade hennes självbild i den mening att hon inte var den som var mobbad längre. Dock kan hon fortfarande ha svårt för att göra egna förfrågningar om gemenskap i större sammanhang med fler personer, som nämnts i tidigare avsnitt. Detta citat berättar att hon kom till en ny skola och hon var inte längre utsatt för utanförskap. En vändpunkt utvecklades då hon kom ifrån mobbningen och hamnade istället i ett sammanhang där den sociala interaktionen var positiv. Hon kunde istället ta över de nya personernas attityder gentemot henne och såg attityderna som positiva, nya symboler utvecklades med hjälp av ett positivt samspel.

Ellen berättade under intervjun att hon byggde upp en fasad under grundskoletiden där hon framställde sig själv som starkare i sociala sammanhang än hon egentligen ansåg att hon var.

Man blir tvungen att bygga upp en barriär inom sig för att klara av det, för att överleva, för jag har inte velat visa att jag är en svag person. Om man säger så. Och man har säkert en fejkad trygghet många gånger, man försöker och visa att man klarar mer än vad man egentligen gör. Säkert spelat något slags rollspel någon gång, för och vara lite tuffare än vad man egentligen är och självklar så har man ju alltid kämpat efter om att få bli omtyckt (Ellen).

Jag frågade henne vad som hände för att denna fasad skulle släppa samtidigt som hon kände att hon slapp ifrån den negativa självbilden.

E: Det var när jag träffade en ny man. Jag hade bestämt mig för att jag inte skulle göra det. Nu blev det inte så.

I: Mm

E: Han träffade mig, gav sig inte och öppnade upp ögonen för mig hur det är att faktiskt leva i en relation där man är älskad för den man är. Och att man är jämlika i ett förhållande. [...] men det kan jag säga att det var, det var han som fick mig och bli hel igen. Han skulle aldrig göra mig illa. Han skulle aldrig svika mig eller var otrogen mot mig, aldrig. Han är min absolut bästa vän (Ellen).

Ellens vändning ifrån den negativa självbilden med den fasad hon tidigare talat om kom när hon i vuxen ålder träffade en partner som ville vara med just henne. En acceptans över sig själv kom när mannen älskade henne för just den hon var och hon vågade då också, som hon

uttrycker det, ta över rodret över sitt eget liv. Symbolerna som tidigare varit centrala i hennes liv där hon inte känt sig medräknad i olika sammanhang samt symboler som utvecklades när hon upprepade gånger blev utsatt för utanförskap förändrades och hon började tro på att hon kunde bli accepterad för den hon är. Som i Angelikas fall där Angelika tog över de nya klasskompisarnas attityder tog även Ellen över den nya attityden som mannen hade emot henne. Han värderade henne som något högre än hon själv tidigare tyckt om sig själv vilket gjorde att hon kunde ta över hans roll och också hon värdera sig själv högre och han blev det som Mead kallar för signifikant annan person (se Trost & Levin, 2004: 66-68).

Catarina berättar om en vändpunkt som kom efter ett försök till självmord där hennes nuvarande sambo räddade henne. Hon insåg då ett värde som människa samt att hon var älskad för den person hon är då hon såg hans skräck i ögonen. Denna händelse kan utläsas som en signifikant symbol där hon kunde ta över hans roll och se att hon var älskad.

Vändpunkten kom när han räddade mig från och ta livet av mig själv. Jag försökte hänga mig själv och han kom in och räddade mig när jag var typ blå i ansiktet. Då insåg jag att vad fan håller jag på med. För då såg jag skräcken i hans ögon när jag vaknade upp och tänkte att det är inte schysst att utsätta någon annan människa för det här. Så att då tog jag kontakt med en ny kurator som jag fick jättebra kontakt med. Som jag gick hos i två år för att bearbeta det jag hade varit med om. För han sa också det att det är där som ligger till grund i att du mår dåligt och jag orkar inte se dig drunkna i det du mår dåligt av. Du måste ta tag i det liksom. För jag kan inte hålla dig flytande, det är bara du själv som kan. Så att då var det min vändpunkt att nej jag måste göra någonting för mig själv liksom. [...] det var nog när jag förlovade mig med min sambo. För någonstans där fick jag en bekräftelse på att det spelar ingen roll vad andra tycker om mig, jag vet att han tycker om mig för den jag är, han visste vem jag var, han visste min bakgrund, han vet att jag har ett jävla temperament. Han vet att jag kan bli jävligt arg, men han älskar mig för den jag är. Oavsett mina brister liksom. Så det var nog då jag började släppa lite mer på allt och faktiskt inse mitt eget värde (Catarina).

Catarina tog kontakt med en kurator efter självmordsförsöket där hon bearbetade erfarenheterna från mobbningen samt självmordsförsöket. Tillsammans med kuratorn samt sin partner så ändrades den negativa självbilden till positiv.

Angelika, Ellen samt Catarina har liknande berättelser där det varit en annan människa, en signifikant annan person, som hjälpt dem i den meningen att acceptera dem själva samt ändra självbilden från negativ till positiv. Angelika i det fall där hon träffade nya människor på en ny skola och där hon var accepterad som den hon var. Ellen och Catarina träffade en partner som där bröt det mönster av att inte vara accepterad samt gav dem insikten att våga vara sig själva, att inte ha kvar de symboler som tidigare varit som mobbad och annorlunda utan istället ha ett värde som människa samt älskvärd som den person dem är. Meads förklaring

om ”I” tar ett övertag och förändringar sker från det som ”Me” tidigare har styrt efter tidigare sociala interaktioner (se Larsson & Sohlberg, 2014:108–109) där mobbningen varit en stor del. Rollövertagandet med nya människor som ser på dem med positiva ögon tas över, ”I” tar över från ”Me” och en förändring sker i deras självupplevelse där sedan ”Me” och ”I” samspekar genom att den positiva självbilden kvarstod.

Daniella tog i sin tur ett eget beslut i att göra en vändning i sitt liv genom att symbolisera självständighet samt en ståndpunkt genom att klippa av sitt långa hår till en kortklippt frisyr.

[...] hur jag än bar mig åt så var det aldrig tillräckligt bra tills jag en dag bestämde mig för nej tack, nu är det slut på rollspelet här, antingen så accepterar de mig så som jag är. Jag gick in och klippte av mig håret för jag hade alltid haft långt hår innan, inte av egen vilja utan tvång, därför att de skulle vara så. Gick in och klippte av mig håret, rullade upp det på spolar och trodde att Mannen skulle svimma när jag tar ner håret och det är kortklippt. Men då tänkte jag att nu så, nu är det färdigspelat för här går det inte köra något rollspel här utan aningen accepterar de mig så som jag är eller också så får de gå sin väg och jag går min, jag bryr mig inte. Och jag tror att i det ögonblicket blev jag ganska stark också, och sen har jag försökt och stå på den svaga sidan [...] jag försöker verkligen det jag kan och försöker vara mig själv och accepteras inte jag så, well, gå vidare, jag sköter mig och mitt (Daniella).

Då det i hennes uppväxtnormer var att man skulle ha långt hår frångick hon denna norm och visade en självständighet genom att klippa av håret. Vidare berättar hon att denna vändpunkt hade mognat fram under en längre tid.

I: var det en vändpunkt för dig eller har du känt att den vändpunkten hade kommit tidigare?
D: den hade väl mognat fram, men ja, jag sa ingenting till de här kvinnorna utan de skällde, för när jag hade klippt av håret så, då så var det en ju en sådan grej, så det var ju bara inte klokt alltså, så eländigt och hemskt och fruktansvärt det var. Två veckor senare hade de också klippt av sitt hår, så jag menar, djupare än så satt det inte deras uppfattning om långt hår eller kort hår (Daniella).

Med denna gest samt symbol ville hon också visa på att hon från den dag inte skulle formas av andras synpunkter och attityder utan ville istället bli accepterad för den hon var. Hon utmanade normen för att bryta den, såsom Larsson och Sohlberg (2014:140–142) talar om. Hon hade under en längre tid blivit utsatt för olika typer av mobbning och kom en dag fram till ett beslut där hon ville bryta denna utsatthet, där man kan tyda att ”I” tog övertag från ”Me” som Mead talar om (se Larsson & Sohlberg, 2014:108–109) och lät en förändring ske. Hennes självbild ändrades också genom detta beslut där hon ville accepteras som den person hon egentligen var.

6.4 Intervjupersonernas sociala samspel efter mobbningen idag

Några av intervjupersonerna som jag tidigare skrivit om talade om en osäkerhet bland nya människor, där de inte vet samspelen i den nya gruppen. En blyghet där dem hellre vill vara vid sidan av gruppen till en början, för att se hur de nya människorna beter sig emot varandra innan dem vågar samspela.

Catarina talar om att hon inte känner sig trygg i nya sociala sammanhang.

Det hatar jag, det är det värsta jag vet, jag hatar att träffa nya människor. Så det är en grej jag måste jobba med, fortfarande. Jag känner mig jätte-osäker när jag är bland nya människor [...] (Catarina).

Vidare under intervjun talar Catarina om hur hon vill läsa av stämningen i den nya gruppen och kan då ses som blyg av andra i hennes omgivning. Hon vill se hur de nya människorna beter sig mot varandra för att sedan avgöra om hon själv passar in. Som Allen (2009:70-72) menar på att mobbning kan komma att skada processen av positiva kamratrelationer. Catarinas berättelse stödjer denna forskning på ett plan där hon idag dessutom har svårt att lita på nya människor samt hon kan avvakta innan hon samspelar med nya människor. Denna osäkerhet kan kopplas till den mobbning hon blev utsatt för som ung. Symboliken kring nya människor och utanförskap är något Catarina än idag bär med sig, vilket har gjort att hon gärna läser av hur de nya människorna beter sig runt henne innan hon själv bestämmer sig för om hon vill vara med i gemenskap och hur hon ska bli del av denna. Hon letar efter de symboler hennes tidigare erfarenheter som mobbad formade, hur de nya personerna samtalar, blickar och liknade ger henne en uppfattning om de nya personerna sänder samma symboler som hon var uppväxt med.

Denna typ av osäkerhet talar även Daniella om, dock kan hon även känna osäkerhet gällande personer hon redan känner på något sätt, exempelvis släktingar.

En del åker ju runt och hälsar på slakten och oinbjudna då liksom och stanna i flera dagar och så och det skulle jag aldrig, aldrig, aldrig göra.

I: vad är det du tänker då? vad är det som sätter stopp?

D: nej jag skulle känna mig till besvär så, alltså så där tänka att nej, nej det... nej jag skulle nog kunna åka igenom ett samhälle och tänka att där bor en släkting men jag skulle nog inte höra av mig, gör jag inte, jag kan inte säga varför, men jag vill inte vara till besvär så (Daniella).

Hon är rädd för att vara till besvär vilket också kan kopplas till de symboler som formades under hennes uppväxt som mobbad. Man kan uppfatta symboler i den mening att hon kunde känna sig till besvär som ung då hon inte var medbjuden på kalas eller liknande. Symboliken kan utläsas på så sätt att genom hennes värdering på denna symbol att inte vara medbjuden blev att hon var till besvär. Vilket hon idag bär med sig i sammanhang där hon tidigare blivit inbjuden att besöka en person, men om då denne person inte sagt det på ett tag är hon rädd för att vara till besvär och väljer då att inte höra av sig. Detta har på så sätt blivit en symbolisk innebörd där rädslan att vara till besvär sitter kvar i hennes självbild från tiden som mobbad.

Ellen berättar att hon kan ta väldigt lång tid på sig att bearbeta situationer när hon blir exkluderad från sociala sammanhang då det påminner om symbolerna från tiden hon var mobbad.

Och sen är jag väldigt känslig för att själv bli utfrys och inte medräknad i vissa sammanhang. Tog väldigt illa vid mig för ett par år sedan när jag blev, jag och min sambo blev exkluderade ifrån en grej som egentligen vi såg som var väldigt väldigt självklar att vi skulle bli medräknade på men vi blev inte det och det bearbetade jag med nästa ett helt år efteråt och kan fortfarande inte idag inte förstå varför det blev som det blev, jag har inte fått någon förklaring (Ellen).

Dock berättar hon vidare i intervjun att hon ändå har utvecklat en styrka i detta och det är att hon vågar ifrågasätta idag varför vissa situationer bli som de blir.

Det som har gjort mig starkare är att jag vågade konfrontera den personen som utsatte oss för det och den personen tyckte inte att vi hade rätt och fråga det. Så jag har inte fått någon förklaring på det, men sånt kan göra mig väldigt, väldigt ledsen och nedstämd även fast jag är så här gammal. Och det tror jag har att göra med det här såret som fortfarande finns från barndomen [...](Ellen).

Här kan man se en förändring i det sociala samspelet, då hon tidigare inte vågat konfrontera personerna som exkluderar henne ifrån gemenskapen på grund av en osäkerhet som byggdes upp från barndomen då hon var mobbad av den typ då hon var utfrys, har hon idag styrkan att vågar ifrågasätta varför hon inte är inkluderad. En styrka man kan koppla till den typ av vändpunkt hon i tidigare citat tagit upp där hennes nuvarande sambo, som man kan avläsa blev hennes signifikanta andra (Trost & Levin, 2004:66-68) person i äldre ålder, hjälpt henne

förstå att hon är bra som den person hon är. Vidare kan hon idag säga ifrån och ifrågasätta när hon inte känner sig medräknad i sociala sammanhang.

Angelika talar om hur hon idag ser skillnad på tjejer och killar där hon känner sig mer trygg bland killar.

A: Ja, jag är en helt annan med bara killar. Då är jag mig själv för jag känner att jag kan vara mig själv. För de är inte så elaka som tjejer.

I: Mm. Men jag tänker på, du berättade att i skolan så var det både tjejerna och killarna, men idag så har du lite svårare för tjejer än för killar?

A: Ja för det var tjejerna som skrattade

I: Ja ok

A: Killarna, de gjorde ingenting (Angelika).

Då tjejer var de som kunde skratta åt henne i olika sammanhang i skolan så kan hon än idag symbolisera tjejer som de elaka och känna en viss nervositet bland kvinnor. Symboler där tjejer tidigare ska ha skrattat åt henne finns kvar som en nervositet samt en trygghet i att män ses som vänligare har också stannat. Det sociala samspelet är därför enklare för Angelika bland män som hon idag ser som vänligare och tryggare. Även att det var flickor som välkomnade henne i den nya skolan som hon berättade i tidigare citat där hon gick från en självbild som mobbad till att vara medräknad i den sociala gemenskapen, så är det sociala samspelet idag lättare bland män.

Beatrice berättar att hon ljög mycket under hennes uppväxt för att rollen som att vara någon annan som inte var mobbad tog över. Att ljuga blev då en slags roll som tog lång tid att arbeta bort, vilket också påverkade hennes sociala samspel med andra människor.

Alltså i och med att man var mobbad så känner man att man måste på något sätt vara någon annan och så skapar man ju ofta en bild till andra att man inte var den personen man var. Alltså jag vet inte om det var något speciellt tillfälle utan det blev mer som en livsstil. Om man ser det så. Man förskönar sig själv hela tiden för att bli omtyckt, inte för någonting annat, utan för att bli omtyckt, för att folk skulle lyssna på en, för att folk skulle liksom tycka att man var intressant. Speciell eller bara vilja vara ens vän. [...] Det var ju främst då när jag bestämde mig för, alltså jag har ju bearbetat en del innan dess, men när jag bestämde mig för att sluta ljuga, det kändes som att det var liksom det sista steget att komma loss från väldigt mycket (Beatrice).

Vidare berättar hon att hennes nuvarande sambo, som också blev den signifikanta andra personen (Trost & Levin, 2004:66-68), hjälpte henne i processen att arbeta bort den fasaden där hon ljög mycket.

Men i och med att han också visste om det så hjälpte han mig att få väck det här sista som var kvar som jag inte kunde bli av med själv. Och jag har ju bestämt mig att jag skulle erkänna allting och det gjorde jag och han tog det på ett bra sätt. Så att där funkade det ju. Men sen var det ju jobbigt med vänner och allting sånt också. Att de vännerna som man hade sedan innan, de hade ju en annan bild av en och då fick man förklara det för dem (Beatrice).

Detta gjorde att hennes sociala samspel fick en omstart då hon var tvungen att förklara för sina vänner att den bild som de tidigare haft av henne inte var sann. Som Mead (se Larsson & Sohlberg, 2014:108–109) förklarar hur det sociala samspelet utvecklas i erfarenheter från uppväxten var Beatrice här tvungen att bryta det mönster hon byggde upp som ung för att skydda sig själv och visa sig starkare än den person som var mobbad.

Denna typ av fasad talade även Ellen om i tidigare citat. Beatrices sambo hjälpte henne att bygga upp ett nytt socialt samspel där hon kunde vara ärlig och våga vara sig själv i nya sociala interaktioner. Sambons attityder gentemot henne gjorde att Beatrice vågade stå upp för sig själv, ett rollövertagande skedde då han såg henne som bra och positiv utan lögnerna vilket i sin tur hjälpte henne att våga vara sig själv. I tidigare citat berättade även Ellen och Catarina liknande berättelser där deras partners blev en signifikanta andra person då dem genom rollövertagande kunde bryta de symboler Beatrice, Ellen och Catarina tidigare var uppväxta med. Genom dessa rollövertagande ändrades även deras självbilder från negativa till positiva.

7 Avslutande diskussion

En sammanfattande diskussion om analysen med fokus på problemformuleringen, syfte samt frågeställningar.

Att erfarenheterna av mobbning under grundskoletid har haft betydelse i vuxenlivet har denna studie bekräftat på olika sätt genom intervjupersonernas utsagor. Intervjupersonerna har berättat om deras erfarenheter av mobbning där det framkommit att Catarina, Daniella och Beatrice har utsatts för både fysisk mobbning där våld varit inblandat och psykosocial mobbning i den mening att de blivit utfrysade av klasskamrater. Även Angelika och Ellen blev utsatta för psykosocial mobbning, typer av mobbning som skolverket beskrivit (Myndigheten för skolutveckling, 2003:16). Vidare har också framkommit hur deras sociala samspel idag

ser ut utifrån den mobbning de utsatts för under grundskoletid. Det går att utläsa hämningar i Angelika och Catarinas berättelser då en osäkerhet de idag kan känna av gällande nya grupper av människor samt en rädsla för att bli utsatt för samma problematik som i ung ålder. Vidare en punkt som också Allen (2009:70–72) menade på, att mobbning i ung ålder kan hämma den sociala interaktionen i vuxen ålder. En symbolik som Mead talar om att ”Me” lägger band på ”I” då erfarenheterna av mobbningens symboler gör sig påminda i vuxenlivet och ”Me” trycker då undan förändringens ”I” (se Larsson & Sohlberg, 2014:108–109). Även Daniella talar om denna osäkerhet då hon är rädd för att vara till besvär i sociala samspel.

Intervjupersonerna har talat om olika typer av betydelser i vuxenlivet där de själva ser ett samband mellan erfarenheter från tiden dem var mobbade till deras beteende idag. Ellen och Beatrice talade om att ta en roll och bygga upp en fasad där de inte ville visa sig svaga, utan tog en roll där de var starkare än de egentligen var. Beatrice berättade att hon ljög mycket som ung för att ta en roll där hon inte var mobbad. Hon byggde upp denna roll så pass mycket att hon i vuxen ålder fick ändra sitt sociala samspel för att komma tillbaka till vem hon verkligen var, med hjälp av en partner hon idag lever ihop med. Fler av intervjupersonerna berättade om en vändpunkt i deras liv där Beatrice, Catarina och Ellen fick hjälp av en signifikant annan person att ändra deras självbilder till något positivt (Trost & Levin, 2004:68). Den symboliska interaktionen ändrades med hjälp av någon som trodde på dem samt visade tyckte om den personen de i verkligheten var. Deras självbilder ändrades till positiva genom att en speciell person, en signifikant annan person, hjälpte dem att se på sig själva med positiva ögon. Dessa slags vändpunkter gjorde även att deras sociala samspel förenklades till den del då de accepterade sig själva, den signifikanta andra personen hjälpte dem att förstå att de var bra precis som de är och inte behövde spela någon annan roll än sig själva i sociala gemenskaper.

Flera typer av mönster och symboler har kunnat identifieras i intervjupersonernas berättelser där, som Mead förklarar det, ”Me” och ”I” styr på olika sätt bland sociala samspel (se Larsson & Sohlberg, 2014:108–109). I vissa fall påminns symboler från tiden exempelvis Angelika var mobbad och ”Me” lägger då band på ”I” när nya sociala interaktioner inleds. I Ellens och Daniellas berättelser kan man kunnat utläsa att ”Me” lägger band på förändringens ”I”. I Ellens fall visade sig detta mönster genom att hon idag inte vill såra andra, då hon själv blev

sårad som ung. Hon kan då ta för mycket ansvar för hon har svårt att säga ifrån, då hon är rädd att såra någon genom att avböja en förfrågan. I Daniellas fall kan man avläsa att "Me" lägger band på "I" då hon än idag kan känna sig till besvär i sociala sammanhang, trots att hon tidigare blivit inbjuden till gemenskap.

Vidare kan man också utläsa styrkor i svagheterna, mobbningen har inte endast haft hämmande effekter i vuxenlivet som Allen (2009:70-72) menar på. Mobbningen Beatrice, Daniella och Catarina utsattes för i ung ålder har visat sig haft en betydelsefull och viktig aspekt i deras självbild som vuxna. De ser idag på erfarenheterna som något de kan använda sig av idag då de känner igen de symboler de själva var uppväxta med i nya situationer idag bland andra människor samt vill idag kunna vara stöd på olika sätt för andra som har det problematiskt. En slags styrka i svagheten.

Samtliga av intervjupersonerna ser idag på mobbningen som erfarenheter de idag lever med på olika sätt. En tanke kring detta samt den vändpunkt vissa av dem talat om kan kopplas till den urvalsmetod som var vald till denna studie. Då personerna frivilligt anmälde intresse till intervjuerna kan också ha en koppling till den vändpunkt samt sociala samspel att göra. De ville tala om deras erfarenheter då mobbningen inte ses som ont idag samt bearbetning av erfarenheterna var gjorda.

Som ett avslut på denna studie där grunden har varit mobbning av något slag, ett citat av intervjupersonen Daniella som beskriver att det sociala samspelet kan vara av stor vikt som ung:

Ett glas saft och några bullar till, det kostar inte mycket men det gör väldigt stor skillnad för den som får vara med eller inte får vara med (Daniella).

Bilagor

Intervjuguide

Mobbningen

- Vad är begreppet mobbning för dig?
- Vilka erfarenheter har du av mobbning?
- Var? Någon speciell plats eller tidpunkt?
- Någon speciell händelse du kommer ihåg extra mycket?
- När och hur började mobbningen avta? Vad hände då?

Hjälp

- Någon som försökte stoppa det? Vem?
- Pratade du med någon om händelserna? Kurator, lärare eller föräldrar?
- Vad hände (om du berättade?)

Dagsläget

- Hur ser du på dina erfarenheterna?
- Vad gör du idag? Arbete?
- Har du tagit hjälp av någon samtalskontakt i vuxen ålder?
- Hur har din historia påverkat dig idag? Fördelar? nackdelar?
- Använda erfarenheterna i dagligt arbete/livssituation?

Referenser

- Allen, P Kathleen (2009) Dealing with Bullying and Conflict through a Collaborative Intervention Process: The Social and Emotional Learning Intervention Team. *School Social Work Journal*, 33 (2):70-85
- Aspers, Patrik (2007). *Etnografiska metoder. Att förstå och förklara samtiden*. Malmö: Liber.
- Aubert, Vilhelm (1970). *Socialt samspel..* 4. uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Bliding, M., Holm, A-S., & Hägglund, S. (2002). *Kränkande handlingar och informella miljöer. Elevperspektiv på skolans miljöer och sociala klimat*. Stockholm: Skolverket.
- Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder. 2., [rev.] uppl.* Malmö: Liber
- Freinds. (2015) <http://friends.se/fakta-forskning/forskning/>
- Friendsrapporten, 2015. (2015). Stockholm: Friends
- Israel, Joachim (1963). *Socialpsykologi: teori, problem, forskning*. Stockholm: Sv. bokförl (Norstedt)
- Larsson, Sam & Sohlberg, Peter (2014). *Socialpsykologi för socialt arbete*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur
- May, Tim (2001). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur
- Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.) (2013). *Perspektiv på sociala problem. 2., omarb. utg.* Stockholm: Natur & kultur
- Nationalencyklopedin*, mobbning. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/mobbning> (hämtad, 2015-10-28)
- Nationalencyklopedin*, kränka. <http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/kränka> (hämtad, 2015-10-28)
- Olikas lika värde [Elektronisk resurs] : om arbetet mot mobbning och kränkande behandling* (2003). Stockholm: Myndigheten för skolutveckling
- Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1879> (Hämtad, 2015-10-29)
- Olweus, Dan (1998[1992]). *Mobbning i skolan: vad vi vet och vad vi kan göra. 2., [utök.] uppl.* Stockholm: Liber

- Perron, Tracy (2015) Looking at the factors associated with bullying and visits to the school nurse, in the United States. *British Journal of School Nursing*, 10 (6):288-296
- Svensson, Kerstin (red.) (2007). *Normer och normalitet i socialt arbete*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Svensson, Kerstin (2007) Normer, normalitet och normalisering. I: Svensson, Kerstin (red.) (2007). *Normer och normalitet i socialt arbete*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur
- Ttofi M, Maria (2015) *Adolescent bullying linked to depression in early adulthood*. The bmj.
- Trost, Jan & Levin, Irene (2004). *Att förstå vardagen: med ett symbolisk interaktionistiskt perspektiv*. 3., [rev. och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur
- Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.